

PAŞI PESTE GRANİTE

Thomas Metzinger (născut în 1958, la Frankfurt pe Main) este profesor de filozofie teoretică la Universitatea din Mainz, unde ține cursuri de teoria științei, centrate pe neuroștiință și neuroetică.

A studiat filozofie, etnologie și teologie la Universitatea din Frankfurt. În anul 1985 a obținut titlul de doctor, cu o teză asupra relației dintre suflet și corp. A fost abilitat ca profesor în 1992, la Universitatea din Gießen. Este membru fondator al Asociației pentru Studiul Științific al Conștiinței, făcând parte din comitetul ei director între anii 1995 și 2008. În perioada 2005–2007 a fost președinte al Societății Germane de Știință a Cognitionii. S-a remarcat, printre filozofii contemporani, prin încercarea de a aduce filozofia în strânsă interacțiune cu cercetarea din științele neuronale.

Cărți: *Neuere Beiträge zur Diskussion des Leib-Seele-Problems*, Peter Lang, Frankfurt am Main, 1985; *Subjekt und Selbstmodell. Die Perspektivität phänomenalen Bewußtseins vor dem Hintergrund einer naturalistischen Theorie mentaler Repräsentation*, mentis, Paderborn, 1993; *Being No One. The Self-Model Theory of Subjectivity*, MIT Press, Cambridge, MA., 2003; *The Ego Tunnel. The Science of the Mind and the Myth of the Self*, Basic Books, New York (2009, ediția germană a apărut în același an cu titlul *Der Ego-Tunnel. Eine neue Philosophie des Selbst: Von der Hirnforschung zur Bewusstseinsethik*).

THOMAS METZINGER

TUNELUL EULUI

Știința minții și mitul sinelui

Traducere din engleză de
CRISTINA JINGA

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Cuprins

<i>Mulțumiri</i>	11
<i>Introducere</i>	13

PROBLEMA CONȘTIINȚEI

I. Apariția unei lumi	29
II. Un tur prin tunel	40

IDEI ȘI DESCOPERIRI

III. În afara corpului și înăuntrul minții, experiențele extracorporale și sinele virtual	97
IV. De la posesie la agenție și la voința liberă	144
V. Psihonautica filozofică	165
VI. Eul empatic	196

REVOLUȚIA CONȘTIINȚEI

VII. Mașinile-eu artificiale	223
VIII. Tehnologiile conștiinței și imaginea omenirii	246
IX. O nouă etică	260
<i>Note</i>	287
<i>Indice</i>	309

Pentru Anja și familia mea

Orice teorie care determină progresul este *la început*, în mod inevitabil, contraintuitivă.

DANIEL C. DENNETT,
The Intentional Stance
(Cambridge, MA 1987, p. 6)

El [Ludwig Wittgenstein] m-a interpelat odată cu întrebarea: „De ce spun oamenii că era firesc să se creadă că Soarele se învâрте în jurul Pământului și nu că Pământul se învâрте în jurul axei sale?“ Eu i-am răspuns: „Presupun că deoarece părea că Soarele se învâрте în jurul Pământului.“ „Atunci“, a întrebat el, „cum ar fi fost dacă *ar fi părut* că Pământul se învâрте în jurul axei sale?“

ELIZABETH ANSCOMBE,
An Introduction to Wittgenstein's Tractatus
(London 1959, p. 151)

Mulțumiri

Această carte nu a fost scrisă pentru filozofi sau pentru oameni de știință. Este prima mea încercare de a familiariza un public mai larg cu ceea ce cred eu că sunt adevăratele probleme importante în cercetările de azi asupra conștiinței. Selecția problemelor filozofice relevante și noile observații empirice îmi aparțin în întregime – și este, bineînțeles, inevitabil incompletă și necesar superficială. Dar sper cu adevărat că această carte va da nespecialistului interesat o perspectivă realistă asupra domeniilor conștiinței de sine și a minții omenești, așa cum se înfățișează acum – ca și asupra provocărilor pe care le ridică și cu care toți va trebui să ne confruntăm în viitor.

Dintre mulțumirile cuvenite numeroaselor persoane care m-au sprijinit în acest proiect, cele dintâi se îndreaptă către Jennifer Windt, care a petrecut nenumărate ore ajutându-mă la redactarea versiunii engleze. Am învățat multe de la ea. E dificil să scrii o carte neacademică într-o altă limbă decât cea maternă și, dacă am izbutit, cel puțin în parte, asta se datorează acurateței, conștiinciozității și competenței sale. Am aflat apoi în Sara Lippincot un excelent editor profesionist. Le sunt profund îndatorat amândurora. Printre numeroșii colegi care m-au sprijinit, le sunt în mod deosebit recunoscător lui Susan Blackmore, Olaf Blanke, Peter Brugger, Daniel Dennett, Vittorio Gallese, Allan Hobson, Victor Lamme, Bigna Lenggenhager, Antoine Lutz, Angelo Maravita, Wolf Singer, Tej Tadi și Giulio Tononi. Lucrarea de față este, în parte, susținută de Fundația COGITO (Elveția), Proiectul DISCOS („Disorders and Coherence of the Embodied Self“, un Program Marie Curie al UE de Pregătire în Cercetare) și de o bursă la cel mai bun institut de cercetări avansate din Europa, Wissenschaftskolleg zu Berlin.

Introducere

În această carte o să încerc să vă conving că nu există așa-numitul sine. În pofida a ceea ce cred cei mai mulți oameni, nimeni n-a *fost* sau n-a *avut* vreodată un sine. Însă nu doar pentru că filozofia modernă a minții și neuroștiința cogniției sunt, amândouă, pe cale să zdruncine mitul sinelui. Acum a devenit clar că nu vom rezolva niciodată dificila și complexa problemă filozofică a conștiinței – și anume cum poate aceasta apărea în creier, care este un obiect fizic pur – dacă nu admitem această simplă afirmație: că, din tot ceea ce știm astăzi, nu există un lucru, o entitate indivizibilă, care să fie *noi*, nici în creier, nici în vreun alt plan metafizic din afara acestei lumi. Prin urmare, când vorbim despre experiența conștiinței ca fenomen *subiectiv*, care este entitatea ce *are* această experiență?

Există și alte aspecte importante în încercarea de a sonda natura noastră interioară – noi și captivante teorii despre emoții, empatie, visare, rațiune, recente descoperiri despre voința liberă și controlul conștient al acțiunilor noastre, chiar și despre conștiința mașinii – și toate sunt valoroase, ca pietre de construcție a unei mai profunde înțelegeri a ceea ce suntem. O să amintesc de multe dintre ele în cartea de față. Ceea ce ne lipsește în prezent, totuși, este imaginea de ansamblu – un cadru mai general pe care să putem lucra. Noile științe ale minții au generat o avalanșă de date relevante, dar nici un model care să poată, măcar în principiu, să integreze toate aceste date. Există o întrebare centrală cu care trebuie să ne confruntăm frontal: de ce întotdeauna există cineva care *să aibă* experiența?

Cine este cel care simte senzațiile tale și care visează visele tale? Cine este agentul care face acțiunea și ce este entitatea care gândește gândurile tale? De ce este realitatea ta conștientă realitatea *ta* conștientă?

Aceasta este inima misterului. Dacă nu vrem doar pietrele de construcție, ci un întreg unificat, atunci acestea sunt întrebări esențiale. Există o nouă poveste, una provocatoare și probabil șocantă, de spus despre acest mister: povestea despre Tunelul Eului.

Persoana care vă spune această poveste este un filozof, dar unul care a cooperat îndeaproape, timp de mai mulți ani, cu specialiștii în neuroștiință, în știința cogniției și cu cercetătorii ai inteligenței artificiale. Spre deosebire de mulți colegi filozofi, eu cred că datele empirice sunt adesea relevante în mod direct pentru problemele filozofice și că o considerabilă parte a filozofiei academice a ignorat aceste date prea multă vreme. Cei mai buni filozofi în domeniu sunt, evident, filozofii analitici, cei în tradiția lui Gottlob Frege și Ludwig Wittgenstein: în ultimii cincizeci de ani, cele mai solide contribuții au venit de la filozofii analitici ai minții. Totuși, există un aspect secundar care a fost prea mult neglijat: *fenomenologia*, descrierea minuțioasă și cu granulație fină a experienței interioare propriuzise. În special stările de conștiință modificate (ca meditația, visarea lucidă sau experiențele extracorporale) și sindroamele psihiatrice (ca schizofrenia sau sindromul lui Cotard, în care pacienții pot crede cu adevărat că nu mai există) n-ar trebui să fie zone tabu pentru filozofie. Ba, dimpotrivă: dacă acordăm mai multă atenție sănătății și profunzimii experienței conștiinței, dacă nu ne temem să luăm conștiința în serios în toate variațiile sale subtile și în cazurile limită, atunci am putea descoperi exact acele percepții conceptuale de care avem nevoie pentru imaginea de ansamblu.

În capitolele care urmează, vă voi conduce prin revoluția conștiinței în curs de desfășurare. Capitolele 1 și 2 vă vor fa-

miliariza cu ideile de bază ale cercetării în domeniul conștiinței și cu peisajul lăuntric al Tunelului Eului; capitolul 3 va examina experiențele extracorporale, de corpuri virtuale și de membre-fantomă; capitolul 4 abordează posesia, agenția și voința liberă; capitolul 5, visele și visarea lucidă; capitolul 6, empatia și neuronii-oglină; capitolul 7, conștiința artificială și posibilitatea construirii mașinilor-eu postbiotice. Toate aceste considerații ne vor ajuta să trasăm mai departe harta Tunelului Eului. Cele două capitole finale vor formula câteva dintre consecințele acestor noi percepții științifice în natura relației conștiente minte-creier: problemele etice pe care le ridică și schimbările sociale și culturale pe care le-ar putea produce (și mai curând decât credem), dată fiind turnura naturalistă în imaginea omenirii. O să închei argumentând că, în ultimă instanță, vom avea nevoie de o nouă „etică a conștiinței“. Dacă ajungem la o teorie exhaustivă a conștiinței și dacă vom dezvolta mijloace și mai sofisticate pentru modificarea conținutului experienței subiective, va trebui să ne gândim serios ce este o stare de conștiință *bună*. Avem nevoie urgentă de răspunsuri noi și convingătoare la întrebări precum cele ce urmează: care sunt stările de conștiință pe care vrem să le aibă copiii noștri? Ce stări de conștiință vrem într-adevăr să cultivăm și pe care vrem să le interzicem din motive etice? Ce stări de conștiință putem induce animalelor sau mașinilor? Evident, eu nu pot da răspunsurile definitive la asemenea întrebări; în schimb, capitolele de încheiere intenționează să atragă atenția asupra noii discipline importante a neuroeticii și, în același timp, să ne lărgască perspectiva.

AUTOMODELUL FENOMENAL

Înainte de a vă prezenta Tunelul Eului, metafora centrală care ne va ghida de acum încolo, ar fi util să aruncăm o privire la un experiment care sugerează puternic natura pur experimentală

a sinelui. În 1998, psihiatrul Matthew Botvinick și Jonathan Cohen, de la Universitatea din Pittsburgh, au condus un experiment, acum clasic, în care subiecți sănătoși au simțit un membru artificial ca parte din corpul lor¹. Subiecții observă o mână de cauciuc stând pe masă, în fața lor, în timp ce mâna lor respectivă le este ascunsă vederii de un ecran. Mâna de cauciuc vizibilă și mâna nevăzută a subiectului sunt mângâiate concomitent cu un tester. Experimentul este ușor de repetat: după o vreme (șaiszeci până la nouăzeci de secunde, în cazul meu), apare faimoasa iluzie a mâinii de cauciuc. Deodată, simți mâna de cauciuc ca fiind mâna ta și simți mângâierile de pe mâna de cauciuc. Mai mult, simți un întreg „braț virtual“ – adică o legătură de la umărul tău la mâna artificială de pe masă, din fața ta.

Cel mai interesant aspect pe care l-am remarcat când am trecut și eu prin experimentul acesta a fost strania senzație de furnicătură din umăr cu puțin înainte de declanșarea iluziei – cu puțin înainte, „brațul meu suflet“ sau „membrul astral“, ca să spun așa, a trecut din brațul invizibil fizic în mâna de cauciuc. Bineînțeles, nu există de fapt un membru-fantomă, cum probabil nu există nici corp astral. Ceea ce simți în iluzia mâinii de cauciuc este ceea ce eu numesc conținutul *automodelului fenomenal* (*phenomenal self-model* – PSM) – modelul conștient al organismului ca întreg, care este activat de creier. („Fenomenal“ este folosit aici, și peste tot, în sens filozofic, cu referire la ceea ce este cunoscut pur experimental, după cum îți *par* ție lucrurile, din punct de vedere subiectiv.) Conținutul automodelului fenomenal este Eul.

PSM-ul lui *homo sapiens* este probabil una dintre cele mai bune invenții ale naturii. Este o cale eficientă de a-i permite organismului biologic să se conceapă conștient pe sine însuși (și pe alții) ca un tot. Astfel, el îi îngăduie organismului să interacționeze cu lumea sa interioară și deopotrivă cu mediul exterior, într-o manieră inteligentă și holistică. Aproape toate

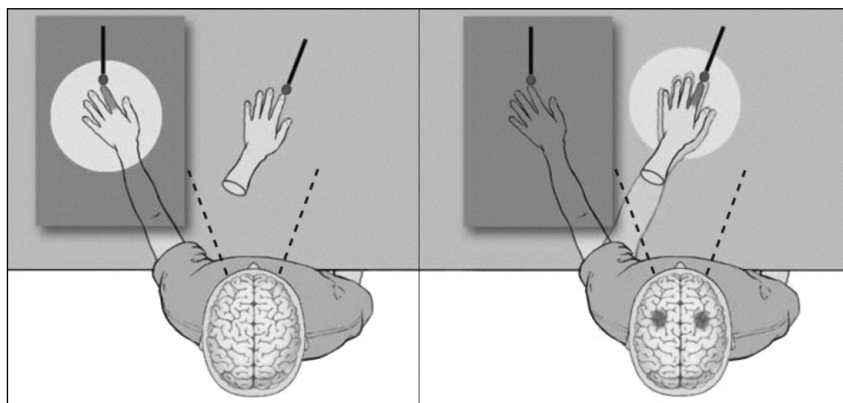

FIGURA 1: *Iluzia mâinii de cauciuc*. Un subiect sănătos simte un membru artificial ca parte a corpului său. Subiectul observă o imitație de mână de om, în timp ce mâna proprie îi este ascunsă vederii (dreptunghiul cenușiu). Atât mâna de cauciuc, cât și mâna pe care n-o vede sunt mângâiate, repetat și sincron, cu un tester. Zonele mai deschise la culoare din jurul mâinii și zonele mai închise de pe degetul arătător indică ariile receptoare respective, tactile și vizuale, ale neuronilor din cortexul premotor. Ilustrația din dreapta arată iluzia subiectului, căci atingerile simțite sunt coordonate cu atingerile văzute ale testerului (zonele mai întunecate arată ariile cu activitate crescută din creier; poziția brațului experimentat fenomenal, iluzoriu, este indicată de conturul mai deschis). Activarea neuronilor din cortexul premotor este demonstrată prin date experimentale. (M. Botvinick & J. Cohen, „Rubber Hand ‘Feels’ Touch That Eyes See“, *Nature* 391:756, 1998). Grafică realizată de studioul de ilustrații Litwak, 2004.

animalele sunt conștiente, mai mult sau mai puțin, dar PSM-ul lor nu este același ca al nostru. Tipul nostru evoluat de auto-model este unic, specific creierului uman, prin aceea că, reprezentând însuși procesul de reprezentare, noi ne putem observa pe noi înșine în actul de cunoaștere. Noi ne reprezentăm mintal pe noi înșine ca sisteme reprezentationale, în timp real fenomenologic. Această abilitate ne-a transformat în gânditori de gânduri și în cititori de minți și a permis evoluției biologice

să debardeze în evoluție culturală. Eul este un instrument extrem de folositor – unul care ne-a ajutat să ne înțelegem unii pe alții prin empatie și citire a gândurilor. În cele din urmă, permițându-ne să ne exteriorizăm gândirea prin cooperare și cultură, ne-a ajutat să alcătuim societăți complexe.

Ce trebuie să reținem din iluzia mâinii de cauciuc? Primul lucru e ușor de înțeles: orice face parte din PSM-ul tău, orice face parte din Eul tău conștient este înzestrat cu un sentiment de „al meu“, un simț conștient de posesiune. Îl experimentezi ca pe membrul *tău*, senzația *ta* tactilă, simțirea *ta*, corpul *tău* sau gândirea *ta*. Însă există și o întrebare mai profundă: oare nu e ceva mai mult în sinele conștient decât simpla experiență subiectivă de posesor al părților corpului sau al stărilor sale mintale? Nu e ceva ca „posesie globală“, un sens mai profund al identității având de-a face cu posesia și controlul corpului tău *ca un tot*? Cum rămâne cu experiența identificării cu acesta? Ar putea acest sens profund al identității să fie manipulat experimental? Când am experimentat prima oară iluzia mâinii de cauciuc, imediat m-am gândit că ar fi interesant de aflat dacă același lucru se întâmplă și cu un întreg corp de cauciuc sau cu o imagine a ta însuși. S-ar putea crea iluzia întregului corp analogă cu iluzia mâinii de cauciuc? Ar putea întregul sine să se transporte într-un loc în afara corpului?

La drept vorbind, există stări fenomenale în care oamenii au senzația puternică de a fi în afara corpului lor fizic – acestea sunt așa-numitele experiențe extracorporale sau OBE (*out-of-body experience*). OBE-urile sunt o bine-cunoscută clasă de stări în care o persoană trăiește iluzia foarte realistă de părsire a corpului său fizic, de regulă în forma unui dublu eteric, și de mișcare în afara lui. Fenomenologic, subiectul experienței e situat în acest dublu. Evident, dacă vrem să înțelegem serios ce este sinele conștient, aceste experiențe au o mare relevanță filozofică și științifică. Pot fi ele create în laborator?

Unul dintre specialiștii în neuroștiință pe care îl consider cu adevărat remarcabil și cu care sunt mândru să colaborez este

Olaf Blanke, un tânăr neurolog strălucit de la Institutul Federal Elvețian de Tehnologie din Lausanne, cel dintâi om de știință care a inițiat un OBE stimulând direct creierul unui pacient cu un electrod. De regulă, sunt două reprezentări ale corpului unei persoane în aceste experiențe: cea vizuală (vederea corpului propriu, întins pe pat, să zicem, sau pe o masă de operație) și cea senzorială, când te simți deasupra corpului fizic sau plutind în spațiu. Interesant e că modelul acestui al doilea corp este conținutul PSM. Aici se găsește Eul. Într-o serie de experimente de realitate virtuală, Olaf, studentul său doctorand, Bigna Lenggenhager, și cu mine am încercat să creăm OBE-uri artificiale și iluzii ale întregului corp (vezi capitolul 3)². În timpul acestor iluzii, subiecții se plasează în afara propriului corp și, treptat, se identifică cu o imagine externă a acestuia, generată pe computer. Ce demonstrează aceste experimente este că simțul mai profund, holistic, al sinelui nu este un mister imun la explorarea științifică – este o formă de conținut reprezentational conștient și poate fi manipulată selectiv în condiții experimentale controlate cu grijă.

În tot cuprinsul lucrării de față voi folosi o metaforă centrală pentru experiența conștientă: „Tunelul Eului“. Experiența conștientă este ca un tunel. Neuroștiința modernă a demonstrat că, fără îndoială, conținutul experienței noastre conștiente nu este doar un construct intern, ci deopotrivă un mijloc extrem de selectiv de a reprezenta informația. De aceea este un tunel: ceea ce vedem și auzim, ceea ce simțim și gustăm nu e decât o mică fracțiune din ceea ce există cu adevărat afară. Modelul nostru conștient al realității este o proiecție redus-dimensională a realității fizice, neînchipuit mai bogată, care ne înconjoară și ne susține. Organele noastre de simț sunt limitate: au evoluat din considerente de supraviețuire, nu pentru a descrie enorma abundență și diversitate a realității în întreaga sa profunzime insondabilă. Prin urmare, procesul în desfășurare al experienței conștiente nu este atât o imagine a realității, cât un tunel *prin* realitate.